

УДК 911.37:811.161.2'373"19"(045)

<https://doi.org/>

10.15407/ugz2023.03.053

| Влах М. Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Еволюція концепції геопросторової позиційності: поняттєво-термінний вимір

У формальному і змістовому аспектах виконано поняттєво-термінологічний аналіз поняття «геопросторова позиційність». Із використанням тлумачного словника сучасної української мови висвітлено значення розмісницьких лексем положення, розташування, позиціонування, сусідство, близькість / віддаленість та можливості їхнього вжитку в географічних текстах. На основі опрацювання наукових джерел створено об'єктцентричну, функційну та інтегральну логічні моделі поняття геопозиційність. Виявлено напрями еволюції об'єктцентричного потрактування поняття. Способом послідовного розгортання сутності властивостей, відношень, потенціалу, функцій геомісця створено функційну модель поняття геопозиційність. Побудовано семантичний трикутник поняття геопозиційність об'єкта в єдності його предметного значення та концептуального змісту. Виокремлено класичний, неklasичний і модерний етапи в розвитку концепції геопросторової позиційності.

Ключові слова: геопросторова позиційність, географічне положення, атрибути геопозиційності, об'єктцентрична модель, функційна модель, інтегральна модель, семантичний трикутник.

UDC 911.37:811.161.2'373"19"(045)

| Vlakh, M. R.

Ivan Franko National University of Lviv

Evolution of the Concept of Geospatial Positionality: Conceptual and Term Dimension

The content of the general geographical concept of geospatial positionality (geopositionality) is revealed in the context of the relation of a single object / place with geospace, as well as the function of geoplacе. Conceptual and terminological analysis of the concept is carried out in formal and semantic aspects. Using an explanatory dictionary of the modern Ukrainian language highlighted the meaning of placementtokens (position, location, positioning, neighborhood, proximity / remoteness) and the possibility of their use in geographical texts. Based on the study of scientific sources, object-centric, functional and integrated logical models of the concept of geopositionality are elaborated. The directions of evolution of object-centric interpretation of the concept are revealed: clarification of the token of relation (sum of relation, set of relation, combination of relation, integral of relation; spatial, geographical, territorial, geospatial relations; spatial aspects of relation); determining the geopositionality of objects of ever smaller spatial coverage; the dominance of the 'external' approach to content disclosure; multiscale; potentiality. The functional model of the concept of geopositionality is created through the sequential deployment of the features, relations, potential, functions of geoplacе. The semantic triangle of the concept of geopositionality of the object in the unity of its aspects meaning and conceptual content is developed. The main attributes of geopositionality (uniqueness / specificity, distance, potentiality / probability, hierarchy / multiscale, dynamism / historicity / variability) are highlighted, and their effect on different logical models are shown. The main directions of development of the concept of geopositionality are defined: nomination of features of geospatial relations of linear, areal, network geobjects; nomination of dynamism of geopositionality of objects; positioning in relation to geospatial processes; mutual enrichment of semantically closest geopositional concepts; correct application of content and quantitative research methods for mathematical formalization and interpretation of geospatial relations of position and functioning. The classical, non-classical and modern stages in the development of the concepts of geospatial positionality are distinguished.

Keywords: geospatial positionality, geographical position, attributes of geopositionality, object-centric model, functional model, integral model, semantic triangle.

Актуальність теми дослідження

Вибір проблемно-дискусійної теми поняттєво-термінологічного дослідження концепції геопросторової позиційності зумовлений багатьма чинниками. Зокрема, це потреба запровадження у науковий обіг поняття *геопросторова позиційність* (*геопозиційність*) та надання йому географічного смислу. Поняття *геопросторова позиційність* семантично схоже до узвичаєного — *географічне положення*, проте значеннєво відмінне. Пошукова система Google у її різномовних сегментах не виявила цієї термінооддиниці. Натомість у географічних текстах трапляються ретермінологізовані з геодезії, картографії поняття *геопозиція*, *геолокація*, а також нечітке, розмите поняття *позиціонування*. В геоінформаційних системах використовують поняття *позиційні дані*, на відміну від *атрибутивних*, або *семантичних*. Окрім цього, неоднозначно потрактовують науковий статус поняття *географічне положення* / *географічна позиційність* у системі географічного знання: від загальногеографічного вчення, теорії, концепції до поняття на означення геопросторових відношень.

Поняття *геопросторова позиційність* має тривалу історію змістового розгортання до сучасної інтерпретації як ключового концепту географіч-

ної науки. Описове країнознавство — генетично перша форма географічного знання — послуговувалося ним (без чіткого термінного вираження) для з'ясування та відображення специфіки окремих місць Ойкумени. Якщо в Античність і Середньовіччя це поняття мало тільки пізнавальний характер, то з Нових, а особливо Новітніх часів воно набуло ознак конструктивності в теоріях штандарту виробничих і соціальних об'єктів, у політико-географічних і геополітичних концепціях.

У сучасних реаліях відносного стиснення суспільного геопростору внаслідок розвитку нових виробничих та інформаційних технологій значення *геопросторова позиційність* окремих об'єктів / територій / місць змінюється, насамперед через зміну ролі їхнього розміщення, взаєморозміщення, що було важливо для *геопросторова організації* індустріального суспільства. Нова теорія *геопросторова організації* суспільства повинна ґрунтуватися на нових концепціях *геопросторова позиційності*, *геопросторова близькості* / *віддаленості*. Для української географічної науки важливо також розкрити сутність поняття *геопросторова позиційність* в єдності його концептуального змісту та вербальної по-знаки (найменування).

Стан вивчення питання, основні праці

Незважаючи на визнання концептуального характеру поняття *геопросторова позиційність*, узагальнювальних праць стосовно розкриття змісту цього феномена *геопросторова дійсності* в українській науці небагато. Переважно це окремі розділи в посібниках і підручниках із загальної суспільної географії [1–3], методології географічної науки [4], країнознавства, політичної географії і геополітики [5, 6], а також статті щодо використання математичних мето-

дів для формалізації сутності поняття [7–9].

Мета дослідження полягає у кодифікації (зведенні) теоретичних уявлень про *геопросторова позиційність*; концептуалізації (теоретизації) поняття через його логічну і лінгвальну формалізацію; розкритті еволюції поняття в єдності його предметного і концептуального значень; розробленні рекомендацій щодо коректного вживання термінів на позначку *геопросторових відношень* і *геопросторова функціонування*.

Методи дослідження

Для вивчення еволюції поняття *геопозиційність* використано загальнонаукові (логічна формалізація), а також спеціальнонаукові методи (дискурсивний, семіотичний в єдності семантичного і синтаксичного аналізу, лінгвістичної формалізації). Матеріалом для поняттєво-термінологічного дослідження слугували теоретико-методологічні напрацювання українських і зарубіжних науковців, «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ВТССУМ) [10].

Поняттєво-термінологічний аналіз поняття

геопросторова позиційність виконано у формальному і змістовому аспектах. Формальний аспект аналізу ґрунтується на опрацюванні матеріалів ВТССУМ, у якому надано значення найуживаніших розмісницьких лексем (локативів) на позначку відношень *геопросторова позиційності* — *положення*, *розташування*, *позиціонування*, *сусідство*, *близькість* / *віддаленість*.

Положення (англ. *situation, position, location*) — багатозначний термін, що, окрім просторовості (місцезнаходження, місцезрозташування кого-,

чого-небудь у просторі), позначає й певне *становище*, зумовлене відповідними обставинами; сукупність обставин, що створюють те чи те становище; *місце, роль* людини у суспільстві; *зведення* правил, законів і т. ін. з певних питань; *твердження, думку, тезу* [10, с. 851]. На посилення ознаки просторовість уживають складні термінолексеми — *місцеположення, геоположення, складені — географічне положення, просторова положення, геопросторове положення*.

Багатозначність терміна *положення* зумовлює практику його заміни у просторовому аналізі на *розташування* (англ. *location*). Лексема *розташування* має виключно просторові ознаки динамічного і статичного характеру (*дія* за значенням *розташування, розташовувати, стан* за значенням *розташовуватися; місце, зайняте ким-, чим-небудь; порядок розміщення чого-, кого-небудь*) [10, с. 1076].

На позначку взаємозалежностей окремого об'єкта і геопростору застосовують також чужомовний відповідник *позиціонування* (англ. *positioning*). Його сучасний ужиток зумовлений поширеною англійською формою *position* (буквальний латинський відповідник *диспозиція (disposition)* має вужчий застосунок, наприклад, у військовій справі).

ВТССУМ не містить лексеми *позиціонування*. За різними джерелами, залежно від контексту вона може набувати таких значень: ставити, поміщати; визначати місцезнаходження, локалізувати; займати місце, обирати позицію; регулювати положення; орієнтувати; випускати або рекламувати товар, призначений для певної категорії покупців; юстувати (лат. *justare* — поправляти) — підганяти, регулювати, вивіряти тощо.

Наукомовні переваги лексеми *позиціонування* вбачаємо в наявності як просторових ознак, так й ознак динамічності, конструктивності, а також у дериватності. Термін *позиціонування* усталений в економіці, зокрема в маркетингу (*позиціонування товару на ринку, позиціонування бренду, позиціонування компанії* та ін.).

У географічній науці *позиціонувати* — означає віднаходити належне, відповідне місце. Результат *позиціонування* відображає лексема *позиційність*. *Позиційність* — це стан геооб'єкта, зумовлений його місцерозташуванням. Залежність істотних властивостей об'єктів від їхнього просторового положення називають «позиційним принципом», наукове пояснення на основі географічного положення — «позиційною редукцією» (лат. *reductio* — повернення, відновлення).

Розмісницькі лексеми *положення, розташування, позиціонування* семантично схожі. Практику їхнього конкретного наукового вжитку визначає традиція, змістовий контекст, вимоги до наукового стилю викладу матеріалу. Нагромадження віддієслівних іменників на *-ння* підтверджує тезу, що для сучасної української наукової мови характерна надмірна іменниковість (субстантивність), або опрідметчування, що загалом відображає об'єктність наукових досліджень та іменний стиль наукових текстів. Іменниковість спричиняють як загальнономовні процеси, так і вплив російської мови, яка формувалася на основі давньоукраїнської (руської) книжної мови XIV–XVI ст., що вже втратила на той час свою природну дієслівність. Надужиття віддієслівних іменників призводить до втрати динаміки викладу, ускладнює і зневиразнює зміст, усуває суб'єктність тексту, що, на думку П. Селігея, характерно для тоталітарної новомови. Вихід зі ситуації науковець вбачає у пошуку золотого середини між іменниковістю і дієслівністю [11].

Розвиток теорії суспільної географії зумовив запозичення соціологічної і політологічної лексеми на позначку відношень положення — *сусідство* (англ. *neighborhood*): *європейська політика сусідства, активне / пасивне / потенційне сусідство* тощо. Лексема *сусідство* позначає близькість із ким-небудь за місцем проживання, співіснування. Відносний характер терміна *сусідство* зумовлює його семантичну спорідненість із терміном *топологічна близькість* (англ. *nearness*), що характеризує тільки саму можливість безпосереднього спілкування суміжних країн або регіонів і дає змогу оцінити міру взаємодоступності різних об'єктів. *Суміжність*, як явна кваліфікаційна ознака сусідства, доповнена неявно вираженими, проте такими істотними ознаками як *інтеграційний потенціал, ймовірна конфліктогенність*. До семантичного простору поняття *сусідство* належать також термінолексеми *близьке зарубіжжя, далеке зарубіжжя* (за просторовою, а не геополітичною ознакою).

У теоретичних і прикладних географічних дослідженнях використовують також лінгвальний потенціал поняття *близькість / віддаленість* (англ. *proximity / remoteness*), що може застосовуватись у різних сенсах, як-от: *просторовому*, або *дистанційному, соціальному* (сформованість соціальних зв'язків, наявний соціальний капітал), *інституційному* (спільність норм і правил, яких дотримуються агенти взаємодії), *організаційному* (належність до однієї структури / структур),

когнітивному (визнання загальної системи понять, що пов'язані з освітою, напрямом спеціалізації тощо), ментальному (домінуюча система поглядів, цінностей).

Формальний аналіз розмісницьких лексем виявив їхній полісемний характер, що зумовлює можливість їх термінологізації і вжиток у різних наукових напрямках, зокрема в географії. У науках про Землю усталився термін *географічне положення* (ГП), що містить ознаки як місцеположення, так і просторових відношень.

На нашу думку, терміни *географічне положення*, *географічне розташування*, попри їхню традиційність, не зовсім коректні. Погоджуємося з міркуваннями В. Пащенко щодо розрізнення об'єктно-сутнісної і предметно-знан-

невої вербальних наукових субмов, за якими на позначку об'єктів дослідження не варто по-слуговуватися сцієнтонімами [12]. Поняття *географічне положення* ліпше найменувати як *геоположення* (*гео* — позначає земне), у проти-вагу до *космоположення* (грец. *κόσμος* — світ, Усесвіт). Змістово правильними є поняття *природне геоположення*, *суспільне геоположення*, *політичне геоположення*, *геополітичне по-ложення* тощо. Окрім цього, поняття *географічне положення* містить неявну ознаку просторової статичності — конкретної просторової ситуації. Це підтверджують його чужомовні від-повідники (англ. *geographic situation*, фр. *situation géographique*, нім. *geographische Lage*, ісп. *posición geográfica*).

Виклад основного матеріалу

Витоки змісту поняття ГП пов'язують із кон-цепцією географічного детермінізму. Уперше ГП теоретично осмислив Ф. Ратцель у працях «Ан-тропогеографія» (1882, 1991) і «Політична гео-графія» (1897). Виозначаючи поняття ГП (нім. *geografische Lage*), науковець особливу увагу на-давав елементам природного довкілля.

На важливість категорії ГП вказував фунда-тор української наукової географії С. Рудниць-кий. Науковець вважав, що «*географічне по-ложення — се, може, найважливіший географічний чинник для кожної землеписної одиниці*», воно «*проявляється у всіх родах географічних предме-тів і явищ кожного земного простору*» [13, с. 368]. С. Рудницький виокремлював фізико-географіч-ний бік географічного положення — «*вічний, хоч не теоретично, то практично для нас, людей, що є короткотривалими продуктами життя на нашій планеті*» — та антропогеографічний бік, що «*відлягає частішим змінам, які є легкі до схоплення та зрозуміння для нас, недовговічних*» [13, с. 368–369]. С. Рудницький уперше в украї-нській географічній науці використав поняття *антропогеографічне* (у сучасному формулюван-ні — *суспільно-географічне*) положення. Слово-сполука *антропогеографічний бік* ГП розкриває розуміння науковцем цілісності географічної науки. С. Рудницький наголошував динамічний характер ГП (*часті зміни*); вплив на розвиток географічних одиниць (*чинник*).

С. Рудницький, О. Степанів, В. Кубійович ви-користовували категорію положення для геогра-фічного обґрунтування Української Державності. Вони акцентували на таких важливих рисах по-ложення України як розмір території і межовість.

На позначку розміру території учені застосо-вували поняття *великопростірність* (нім. *gro-sserRaum*), що іманентно містить ознаки залюд-нення, різноманіття природних умов і ресурсів, транспортна зв'язність території, можливість її різноспрямованого і комплексного розвитку, глибина стратегічного тилу. За С. Рудницьким, об'єктивна великопростірність України поєдну-валася з малопростірністю політичного бачення українців (порівняно з іншими великими на-родами Європи). Загрозу великопросторовості науковці вбачали в можливості екстенсивного розвитку України через залучення нових тери-торіальних ресурсів.

Термін *великопросторовість* безпідставно за-буто у науковій літературі через його вживання в економічній і геополітичній доктринах Німеч-чини напередодні Другої світової війни. Цей тер-мін не фіксують сучасні словники української мови. Беззаперечно, територіальні і демографіч-ні ресурси для сучасного соціально-економіч-ного розвитку не є визначальними (прикладі успішних малопросторових держав), однак вели-кі з цього погляду держави мають більше мож-ливостей для свого політичного і економічного утвердження.

Історичний дискурс поняття ГП показує, що його головна ідея полягає у розкритті усталених математико-географічних, природно-географіч-них, суспільно-географічних геопросторових відношень геооб'єкта. Глибина семантичної де-конструкції поняття ГП залежить від складно-сті, специфіки, геопросторового рівня досліджу-ваного об'єкта, мети конкретного дослідження. Семантична деконструкція поняття ГП пов'язана

з виокремленням родових і видових понять. Наприклад, видове *політичне геоположення* логічно розглядати у системі родового *суспільного геоположення*, а видові *природно-* чи *транспортно-політичне геоположення* — у системі родового *політичного геоположення*. Відповідно до «закона субординації», виокремлені види ГП послідовно взаємопов'язані, тобто суспільні геопросторові відношення переважно (не завжди) визначаються природними. Наступність у виокремленні видів суспільно-географічного положення не підлягає цій закономірності, позаяк економічні, демографічні, політичні геопросторові відношення утворюють нерозривну цілісність.

Нові суспільно-географічні терміни на познати окремих видів ГП виникають також унаслідок трансформації об'єктної сфери суспільної географії та формування конвергентних наук (геоекономіка, геополітика, геодемографія, геокультурологія та ін.). Це зумовлює потребу розрізнення парних геопозиційних понять, наприклад, *політико-географічне положення* і *геополітичне положення* [14]. Новим суспільним геопозиційним поняттям є, наприклад, *геоцивілізаційне / геокультурне положення* — розгляд країни у системі її подібностей / відмінностей, культурних зв'язків, обміну знань з іншими країнами [15, с. 91].

Суспільно-географічне положення за логічною характеристикою є абстрактним, співвідносним, збірним поняттям. Воно відображає еволюцію суспільно-географічної науки загалом і поняття *економіко-географічне положення* (ЕГП) зокрема.

Класична виознака ЕГП належить М. Баранському, який розумів ЕГП як положення якогось-небудь місця (країни, району, міста) щодо зовнішньої даності (шляхи, ринки, великі промислові, торговельні, адміністративні, культурні центри), які мають для нього те чи те економічне значення [3, с. 174]. Науковець виокремлював також територіальні рівні ЕГП: *мікро-* (всередині регіону, міста), *мезо-* (всередині країни) та *макроположення* (між країнами).

ЕГП як сукупність просторових відношень досліджуваного ареалу розглядав І. Маєргойз [3, с. 174]. Для концепції ЕГП І. Маєргойза (1970–80-ті роки), порівняно з концепцією М. Баранського (1930-ті роки), характерна більша диверсифікація, тобто множинність функціональних підвидів положення (*політико-географічне, транспортно-географічне, демографічне, виробничо-географічне (промислово-географічне, продовольчо-географічне), ринково-географічне,*

еколого-географічне); виокремлення відношень об'єкта до територіальних утворень (ареалів, економічних ліній, фокусів) — *центральне, інтарареальне (міжареальне), інтраареальне (серединноареальне), периферійне, глибинне, пограничне*; конкретизація *інтегрального положення* залежно від інтегральних територіальних відношень (мікро-, мезо-, макроположення). Саме притаманна класичним потрактуванням ЕГП множинність його функцій зумовила появу узагальнювального поняття *суспільно-географічне положення*.

Аналіз сутності понять *географічне / економіко-географічне / суспільно-географічне положення* за виознаками різних авторів [1, с. 69; 2, с. 157; 3, с. 197; 5, с. 28; 6, с. 78 та ін.] дав змогу висунути таке:

- зміст концепції ГП розкриває категорія *геопросторові відношення*, або *геопросторові залежності*, яка стосується теоретико-методологічної природи географічної науки. Таке розуміння ГП посилює теоретизацію науки через можливість виявлення географічних законів, закономірностей тощо;

- лексему *відношення* (у різних джерелах — сума відношень, сукупність відношень, комбінація відношень, інтеграл відношень) науковці уточнюють прикметниковими формами — *географічні, територіальні, просторові, словосполучкою — просторові аспекти*.

За логікою, ліпше використовувати точніші поняття — *геопросторові, просторово-часові відношення*, що за обсягом ширші від чисто просторових, або хорологічних. Вербальне уточнення сутності *відношення* відображає процес концептуалізації поняття ГП;

- визначено домінування «зовнішнього», або екзоспективного (грец. *ἔξω* — поза, ззовні і лат. *spicere* — дивитися) підходу до розкриття змісту поняття ГП. «Зовнішню» сутність ГП, або «детермінованість відносин об'єкта із зовнішніми об'єктами і системами» [6, с. 77] розкриває його об'єктцентрична логічна модель (*рис. 1, с. 58*).

Утім, ознака зовнішнього впливу на ГП об'єкта є відносною. Транзитивність природних, економічних, політичних об'єктів зумовлює потребу уточнити виознаку ГП: *позиціонування як щодо об'єктів, розміщених поза, так і тих, що перетинають територію*.

- Виявлено тенденцію до виознаки ГП об'єктів щораз меншого просторового охоплення: від країн — до районів, поселень, окремих агентів геопросторової взаємодії. Це відображає набут-

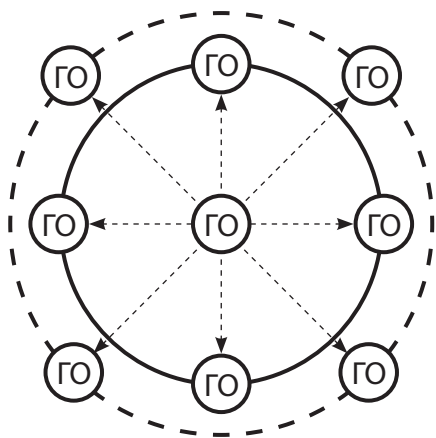

Рис. 1. Об'єктцентрична логічна модель поняття «Геопозиційність об'єкта»: ГО — геооб'єкт. Геопросторові відношення: — — актуальні, - - - потенційні.

тя поняттям ГП рис прикладного характеру. Зокрема, ним широко послуговуються в районному розплануванні для забезпечення ефективного функціонування об'єктів;

- Підтверджено ієрархічність / полімасштабність / багаторівневість ГП, тобто залежність його особливостей від геопросторового рівня дослідження. Географічна системність зумовлює проблему визначення як «верхньої межі» ГП, так і можливої «відсутності» положення, або нульової величини положення, положення «порожнього» місця.

Наприклад, ЕГП Львова можна розглядати на рівні Львівської області, Західного регіону України, України, Центрально-Східної Європи, Європи. До вищих геопросторових рівнів відбувається генералізація властивостей ЕГП. Львів на географічній карті Європи позиціонується як важливий транспортний вузол (габ), до нижчих рівнів відповідно спадає його значення як господарського, освітнього, наукового, культурного центру тощо.

Ознака *ієрархічність геопростору* зумовила виникнення поняття *суперпозиція*, що означає накладання та зіставлення різнорівневих функцій у певних геомісцях. Наприклад, суперпозиція Львова враховує взаємопов'язані особливості його положення на локальному, регіональному, загально- та наддержавному рівнях, яка метафорично може бути позначена як *geniusloci* (лат. геній місця).

Головними термінами-детермінантами об'єктцентричної парадигми ГП є *даність, об'єкт, фактор, агент / контрагент, актор, чинник, ресурс, інфраструктура, оточення, середовище, довкілля, зв'язок, силове поле, географічне поле*

(*геополе*), *концентрична структура геопростору, геопросторова ієрархія*.

Узвичаєну у виознаках ГП лексему *даність* українські словники не фіксують. Існує думка щодо вживання лексеми *даність* (тільки в однині) на позначку філософських категорій *буття, дійсність, суще, належне*. Лексемою *даність* для безпеки чіткості виознаки ГП, на наш погляд, не варто надмірно послуговуватися.

Впливом фізики зумовлене виникнення й активне розпрацювання в теорії ГП поняття *геополе*. Термінами, асоціативними з *геополем*, є *сфера впливу, силове поле взаємодії, географічне місце точок*. Категорію поля у виозначі ГП (місцеположення) використовують О. Топчієв і співавтори. Вони виозначають ГП як поле взаємодії різних ресурсів, що дає змогу вийти на рентну теорію [4, с. 226]. Наразі поняття *геополе* має низьку операційність у прикладних дослідженнях. Доречність діяльнісного потрактування поняття *геополе* підтверджує його англійський відповідник *geographical field*, позаяк лексема *field* є як просторовою категорією, так і полем конкретної діяльності.

У нових суспільних, насамперед економічних реаліях відбувається зміна зовнішнього позиціонування, як найважливішої риси ГП, на внутрішнє. Відношення площинного об'єкта до його внутрішніх елементів позначає поняття *інтроспективне положення* (лат. *intro* — всередину і *spicere* — дивитися).

Як відомо, виникнення й широке використання поняття ЕГП припало на період форсованої індустріалізації в СРСР (освоювальний етап розвитку советської економіки), стимулювальними чинниками якої були близькість до джерел сировини, палива, енергії. Зменшення транспортних витрат у матеріальному виробництві, революційний розвиток транспорту й інформаційно-комунікаційних технологій, деструктуризація економіки (скорочення зайнятості у матеріальному виробництві і, відповідно, — зростання у сфері послуг) зменшує залежність від умов і ресурсів довкілля.

За таких обставин відбувається «зміщення» фундаментальних понять: замість *місцеположення* зростає значення *місця*. Для функціонування об'єкта визначальними стають такі особливості: місцеве оподаткування, якість робочої сили, якість довкілля, політична стабільність тощо.

Традиційна об'єктцентрична концепція ГП об'єкта еволюціонує і замінюється функційною (рис. 2). Наприклад, В. Грицевич пояснює суспільно-географічне положення місця як поле, яке

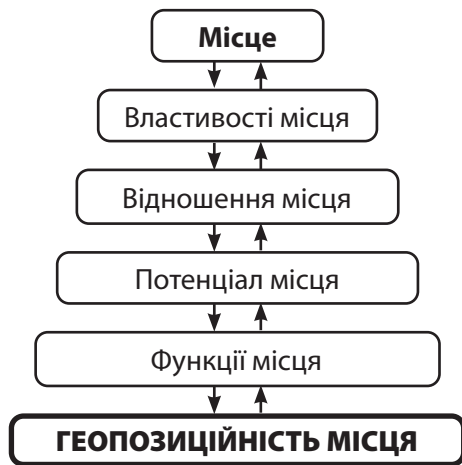

Рис. 2. Функційна логічна модель поняття «Геопозиційність місця»

можна змодельувати математичною функцією від цього місця [7].

Функція *геомісця* — роль, значення місця в економічній, демосоціальной, політичній, екологічній життєдіяльності суспільства. Вона є виявом потенціалу, що своєю чергою зумовлений геопросторовими відношеннями та природними, суспільними, метричними, топологічними властивостями території. За функційною парадигмою ГП ідеться про інтегральний потенціал як окремого геомісця, так і довкілля / поля його впливу. У контексті цих парадигмальних змін *геопозиційність місця* — це функція його місцезоташування, зумовлена інтегральним потенціалом.

Еволюція змісту поняття ГП змінює акценти його головних властивостей (атрибутів). В об'єктцентричній парадигмі головною властивістю ГП є *дистанційність*. Її вимірюють віддаллю між

двома взаємодійними об'єктами, що є мірою їхньої близькості (геодезичної, реальної, часової, економічної). Іншою важливою властивістю ГП є *інерційність* (стійкість, збереження багатьох попередніх якостей) унаслідок сталості місцеположення об'єктів у геопросторі.

Функційна парадигма ГП акцентує *динамічність* (*мінливість*), тобто часові зміни властивостей геооб'єкта та його взаємозв'язків з іншими об'єктами та явищами. У науковій літературі цю властивість часто позначають як історичність, позаяк вона опирається на минуле, пов'язана з генетичними взаємозалежностями.

Парадигмальні зміни поняття ГП не заперечують його інших істотних властивостей: *унікальність* (конкретність), що зумовлена неповторним набором природно- і суспільно-географічних характеристик кожного місця геопростору; *потенційність* (ймовірність) — вигоди ГП можуть бути зреалізовані, або не можуть; *ієрархічність* (*полімасштабність*, *багаторівневість*), яка залежить від обсягу просторового охоплення взаємодій і взаємовпливів: *локальне* ГП, *регіональне* ГП, *глобальне* ГП, або, за іншою шкалою, мікроположення (положення об'єктів, що перебувають в ареалі безпосереднього контакту), мезоположення (положення в регіоні, країні), макроположення (співвідношення з великими ділянками земної поверхні чи географічної оболонки загалом).

Об'єктцентрична і функційна парадигми геопросторової позиційності вирізняються лише гносеологічно, адже геопросторові відношення залежать від властивостей, інтегрального потен-

Рис. 3. Семантичний трикутник поняття «Геопросторова позиційність».

ціалу геооб'єкта і зумовлюють своєю чергою його функціонування.

Інтегральну сутність поняття геопросторова позиційність розкриває семантичний трикутник, розроблений у семіотиці [16]. Вершинами семантичного трикутника поняття *геопросторова позиційність* є геооб'єкт / геомісце; історично сформована у свідомості людини вербальна позначка його геопросторової прив'язки (локативи); концептуальне значення поняття, яке виникає внаслідок мисленнєвої діяльності (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо) та розкриває властивості, відношення, потенціал, функції геооб'єкта (рис. 3). За такого представлення семантика поняття геопросторова позиційність виявлюється через єдність його концептуального змісту (сутність) і мовного вираження / найменування (форма).

Подальший розвиток концепції геопросторова позиціонування відбуватиметься через теоретизацію інфокомунікаційних, управлінсько-організаційних функцій геомісця у системі постачання речовини, потоків енергії, каналів інформації. Розширення обсягу поняття геопросторова позиційність зумовлюватиме звуження його змісту і відповідне посилення інтегральності. Загалом, функційна парадигма геопозиційності еволюціонуватиме в бік *геопросторової організованості місця*.

На еволюцію концепції геопросторової позиційності впливає також постмодерна філософія

науки, що визнає значення суб'єкта у процесі пізнання. Найголовніші ознаки геоположення за такого підходу відображає поняття *образ місця*. Він створюється через сприйняття, уявлення, узагальнення суб'єктом геопросторових особливостей, насамперед нематеріального характеру. Геопросторовий образ положення найпродуктивніший у країнознавстві та урбаністиці. Наприклад, геоположення Львова позначає метафора *європейське хрестоосердя* (О. Шаблій), *ворота в Європу*, *Ремонт українства* тощо. Отже, йдеться про становлення і розвиток образної парадигми геопросторової позиційності.

Семіотичний метод дослідження поняття геопросторова позиційність, окрім семантичного, передбачає синтаксичний аналіз, тобто аналіз його відношень з іншими поняттями у процесі розгортання теорії географічної науки. Синтаксичний аналіз поняття суспільна геопозиційність розкриває його використання як для побудови загальної теорії геопросторової організації суспільства, так і конкретних суспільно-географічних концепцій, теорій, законів. Назагал, О. Топчієв вважає поняття ГП першим досвідом потрактування системних явищ у географії і першопочатком осмислення топологічних властивостей географічних об'єктів [17]. У такому сенсі поняття ГП стає важливою передумовою для пізнання процесів геопросторового системо-, комплекс-, кластеро- і районоформування.

Висновки

Дискурсивний аналіз концепції геопросторової позиційності виявив три етапи її еволюції: *класичний* (1920–30—1970–80-ті рр.) — домінування об'єктцентричної парадигми, використання порівняльно-географічного методу дослідження; *некласичний* (кін. ХХ — поч. ХХІ ст.) — домінування функційної парадигми, використання кількісних методів дослідження; *модерний* — переінтерпретація ключових понять геопозиційності на основі методології голізму, суб'єктивізації геопростору; дослідження ГП як нематеріального активу території; метафоризація геоположення.

Аналіз змісту і тенденцій розвитку концепції геопросторової позиційності виявив такі напрями подальшої розбудови її термінології:

- розширення обсягу поняття геопозиційність геопросторовими відношеннями не тільки точкових, а й лінійних, площинних, мережевих геооб'єктів; перехід від статичного до динамічного

розуміння геопозиційності об'єктів для виявлення стійких трендів її розвитку. Поповнення термінологіки геопозиційності іменниковими формами *покращення / погіршення положення*, прикметниковими — *постійне / змінне (стабільне / нестабільне) положення* тощо;

- геопозиціонування об'єктів щодо геопросторових процесів, а також окремого геопросторового процесу щодо інших. Збагачення розмісницької термінології поняттями *просторово-часове «зіштовхування»*, *взаємопроникнення*, *просторова аритмія*, *імпульси (хвилі) регіонального розвитку*, *просторова поведінка* тощо;

- взаємозбагачення семантично споріднених понять (*властивість місця*, *потенціал місця*, *функція місця*, *сусідство*, *інфраструктура* та ін.);

- коректне застосування кількісних і змістових методів дослідження для математичної формалізації та інтерпретації геопросторових відношень.

Новизна дослідження

На основі узагальнення теоретичних напрацювань розроблено об'єктцентричну, функційну та інтегральну (семіотичну) логічні моделі поняття геопросторова позиційність; виокремлено класичний, неklasичний і модерний етапи еволюції концепції геопросторової позиційності; з огляду на предметну багатозначність і «статичність» лексеми *положення* запропоновано лінгвальний конструкт на позначку геопросторової позиційності за схемою: видова ознака об'єкта + локатив (як-от суспільна геопросторова позиційність / суспільна геопозиційність).

References [Література]

1. Pistun, M. D. (1996). *Basics of the Theory of Social Geography*. Kyiv, 231 p. [In Ukrainian]. [Пістун М. Д. *Основи теорії суспільної географії*. Київ, 1996. 231 с.].
2. Topchiiev, O. H. (2001). *Basics of social geography*. Odesa, 560 p. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г. *Основи суспільної географії*. Одеса, 2001. 560 с.].
3. Shablii, O. I. (2003). *Basics of general social geography*. Lviv. 444 p. [In Ukrainian]. [Шаблій О. І. *Основи загальної суспільної географії*. Львів, 2003. 444 с.].
4. Topchiiev, O. H., Malchykova, D. S., Pylypenko, I. O., & Yavorska V. V. (2020). *Methodological Principles of Geography*. Kherson, 366 p. [In Ukrainian]. [Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. *Методологічні засади географії*. Херсон, 2020. 366 с.].
5. Masliak, P. O. (2008). *Local studies*. Kyiv, 292 p. [In Ukrainian]. [Масляк П. О. *Країнознавство*. Київ, 2008. 292 с.].
6. Yatsenko, B. P., Stafichuk, V. I., Braichevskiy, Yu. S., et al. (2007). *Political Geography and Geopolitics*. Kyiv, 255 p. [In Ukrainian]. [Яценко Б. П., Стафійчук В. І., Браїчевський Ю. С. та ін. *Політична географія і геополітика*. Київ, 2007. 255 с.].
7. Hrytsevych, V. (2020). *Approaches to the Mathematical-Geographical Study of the Social-Geographical situation*. In: Science notes of Ternopil ped. University named after V. Hnatyuk. Ser. Geography. 2, 46–50. [In Ukrainian]. [Грицевич В. *Підходи до математико-географічного вивчення суспільно-географічного положення*. Наук. записки Тернопільського пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. 2000. № 2. С. 46–50].
8. Lazhnik, V. Y. (1995). *Methods of Quantitative Assessment of the Economic and Geographical Position of Geographical Objects at the Macro Level*. PhD thesis abstract. 21 p. [In Ukrainian]. [Лажнік В. Й. *Методика кількісної оцінки економіко-географічного положення географічних об'єктів на макрорівні*. Автореф. дис.... канд. геогр. наук: 11.00.02. 1995. 21 с.].
9. Topchiev, A. G. (1974). *Formalized analysis and assessment of the transport and geographical position of the city*. Vestn. Bulletin of Moscow University. Ser. 5 : Geogr. 4, 47–54. [In Russian]. [Топчиев А. Г. *Формализованный анализ и оценка транспортно-географического положения города*. Вестн. Москов. ун-та. Сер. 5 : Геогр. 1974. № 4. С. 47–54].
10. *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. [Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainскоi movy.] (2004). Kyiv, Irpin. 1440 p. [In Ukrainian]. [Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпін, 2004. 1440 с.].
11. Selihei, P. O. (2014). *Noun vs. verb: in search of the golden mean*. In: Movoznavstvo. 4, 36–55. [In Ukrainian]. [Селігей П. О. *Іменниковість versus дієслівність: у пошуках золоті середини*. Мовознавство. 2014. № 4. С. 36–55].
12. Pashchenko, V. M. (2015). *Semantic Justifications of Content Corrections of Texts. Atrybutyvne naukoznavstvo*. Kyiv, 64 p. [In Ukrainian]. [Пащенко В. М. *Семіологічне обґрунтування змістових виправлень текстів. Атрибутивне наукознавство*. Київ, 2015. 64 с.].
13. Rudnytskyi, S. (1994). *Galicia and cathedral Ukraine. Why do we want an independent Ukraine?* Lviv. 350–411. [In Ukrainian]. [Рудницький С. *Галичина та соборна Україна. Чому ми хочемо самостійної України*. Львів, 1994. С. 350–411].
14. Shablii, O. (2016). *Formation of new scientific disciplines at the intersection of social geography and related sciences. Ukrainian geography: modern challenges*. Collect. of scientific works in 3 vols. Kyiv, 2016, T. 1, 221–223. [In Ukrainian].

- [Шаблій О. Формування нових наукових дисциплін на перетині суспільної географії і суміжних наук. Українська географія: сучасні виклики. Зб. наук. праць у 3-х т. Київ, 2016. Т. 1. С. 221–223].
15. Shablii, O. (2019). *Social geography*. In: Book 4. In search of truth. Lviv, 838 p. [In Ukrainian].
[Шаблій О. Суспільна географія. Кн. 4. У пошуках істини. Львів, 2019. 838 с.].
16. Ogden, C. K., & Richards, I. A. (2001). *The Meaning of the Meaning. A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. London, New York. 386 p.
17. Topchiev, A. G. (1983). *The Concept of Economic-Geographical Position: Methodological and Methodical Aspects*. In: *Natural and Economic Complexes of Eastern Siberia*. Irkutsk, 1983, 3–11. [In Russian].
[Топчиев А. Г. Концепция экономико-географического положения: методологические и методические аспекты. Природно-хозяйственные комплексы Восточной Сибири. Иркутск, 1983. С. 3–11].

Стаття надійшла до редакції 26.04.2021

Для цитування [For citation]

Влах М. Р. Еволюція концепції геопросторової позиційності: поняттєво-термінний вимір. Укр. геогр. журн. 2023. № 3. С. 53–62. [Англійською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.053>

Vlakh, M. R. (2023). *Evolution of the Concept of Geospatial Positionality: Conceptual and Term Dimension*. In: *Ukr. Geogr. Zh.* No. 3. 53–62. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.053>